

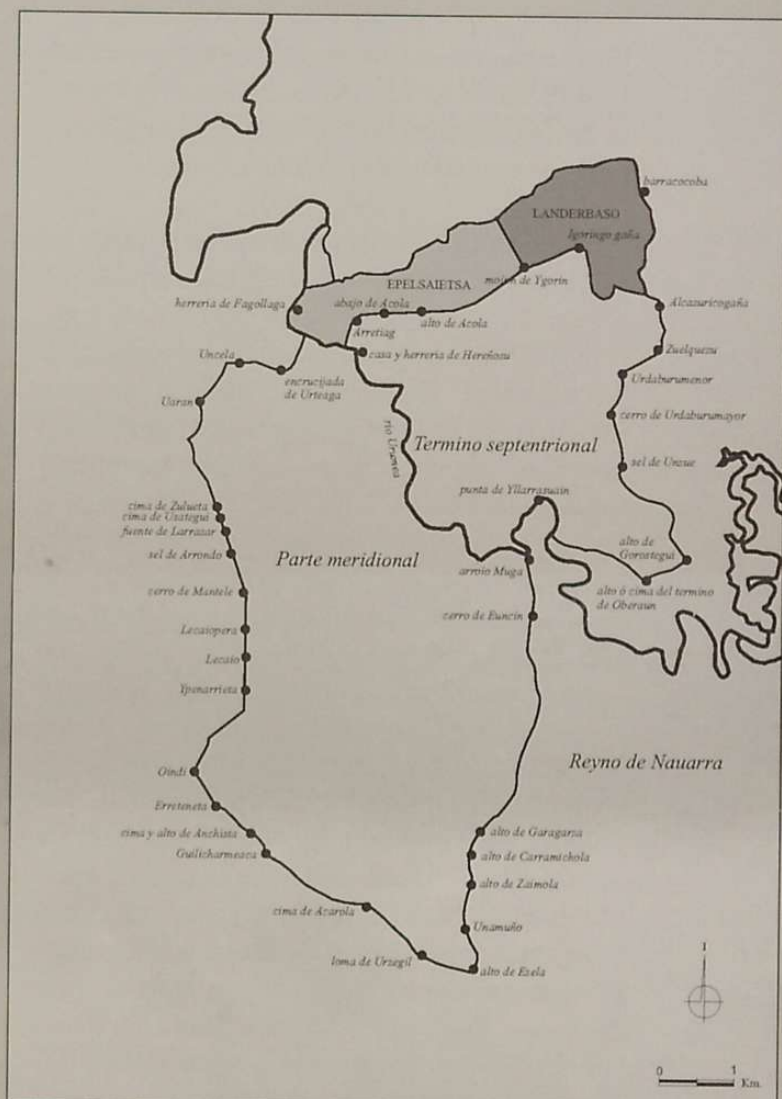
Urumeako zilegimendietako toponimiaz zenbait ohar¹, Hernanikoaz bereziki

Ihazinto Fernandorenari

• Luis Mari Zaldúa Etxabe²

URUMEAKO ZILEGIMENDIAK³ Gipuzkoako Ipar-sortaldean daude, Bizkaiko itsasotik nahiko hurbil eta Nafarroako muga-mugan. Urumea ibaia bizkarrezur duen hogeita hemezortzi kilometro koadroko esparrua, *Oindi-Aballarri-Adarramendi-Zaburu-Azketa, Leuneta-Garagartza-Euntzin, Igorin-Akola eta Urdaburu-Gorostegi* mendilerroek biltzen dute. Gaurko egunean, Donostia, Hernani eta Urnietako udalerrienak diren lau zatitan banatua dago eta mugakideak Andoain, Arano, Astigarraga, Berastegi, Elduain eta Errenteria dira.

Urumeako zilegimendiez mintzo bagara, bizkozko dirudi, barruti bihurtu zen une beretik, lurralde horrek muga jakin batzuk izatea. Nahiz eta lehen erreferentzia 1379koa izan, lurraldearen norainoko zehatza nahiko berandu arte ezin daiteke jakin, 1671. urtean Donostia, Hernani eta Urnietak zilegimendiak bederatzi zatitan zatitu zituzten arte hain justu. Barrutiaren norainokoa dela eta, deigarria da inguruan ugari diren *judumahai* (dolmen) eta *jentilbaratz* (cromlech) asko esparruaren muga-mugan egotea.

Urumeako zilegimendien mugak 1671. urtean.

¹ <http://www.hernani.net/eu/zerbitzuak/147-artxiboa/856-urumeako-zilegimendietako-toponimia> URLan lan osoa eskura daiteke.

² Filologoa. luismarizaldua@gmail.com.

³ Horrela esaten zitzaizkien gaztelaniaz *Montes Francos* deitutako mendiei. *Zilegia*, berriz, instituzioa zen, *Comunidad de Montes Francos* izena zuen erakundea alegia.

Neurri handi batean euskaldun dirauen eremu horrek 12. mendetik honako idatzizko informazioa baliatzeko aukera ematen du, eta hori, Gipuzkoan bederen, ez da ohiko gauza.

TOPONIMOAK izen arruntetan jatorri duten izen bereziak dira: tokiei emandako izenak beren garaian arruntak ziren osagaiez daude eginak, sortu zirenean, toki-izenak orduko hiztunentzat semantikoki gardenak zirelako.

Toponimoak osatzerakoan giza-talde bakoitzak bizi den inguruaren berezitasun geografiko eta historikoetara hobeki moldatzen diren terminoak hartu ditu lexiko arruntetik, bere corpus berezia sortuz. Alde horretatik, toponimiak giza-kiaren bizimoduaren berri ematen du, hark lexikoak (bere osotasunean) eskaintzen dizkion izendapen-aukeretatik batzuk besterik ez dituelako baliatzen. Horri esker, hiztun erkidegoak egindako ingurune fisikoaren interpretazioa ezagut genezake toponimiaren bitartez.

Damurik, toki edota inguru bateko ahozko toponimia, gizatalde batek erabiltzen duen izen multzo aldakorra den heinean, ezin daiteke zehatz-mehatz eta erabat zenbatu. Gizakion mugek (oroimenak) baldintzatutako zerbait denez gero, informatzaileek euren jakinduria osoaren berri ezin digute eman, bestela esan, inongo toponimia ezin da bere osotasunean bildu, zati bat besterik ezin baita jaso. Bestetik, ahozko toponimiaren bilketa gizaki arteko zuzeneko komunikazio ekintza den neurrian, hizkuntzaz landako faktoreek ere eragina dute (berriemaile eta biltzaileen egoerak, testuinguruak eta abarrek).

URUMEAKO ZILEGIMENDIETAKO TOPONIMIAren ikerketan bi aldi bereiz daitezke: ahozko tradizioaren bilketa eta toponimiaren arautzea eta argitalpena. Bakoitza noiz hasten eta noiz bukatzen den zehatz finkatzea erraza izan ez arren, badaude denbora-erreferentzia adierazgarriak.

Ahozko toponimiaren bilketa laurogeiko hamarkadan burutu zen batez ere. Lehenbiziko

urratsa Aranzadi Zientzia Elkarteak Gipuzkoako Foru Aldundiarentzat 1982. urtean hasitako toponimia inbentarioa izan zen. Elkarte berak 1989. urtean Donostia, Urnieta eta Hernaniko Udalentzat egindako lanak dira bigarren erreferentzia. Azterketon bi tasun garrantzitsuenak fonologia alorreko lanak izatea eta izenek kokapen kartografiko egokia izatea dira.

Hernaniko kasuan, toponimiaren arautzea eta argitalpena ezaugarritzat duen aldiaren hasiera 1992. urtea da. Urumeako zilegimendien zati bateko toponimia arautua dakarren bigarren mapa urte horretan plazaratu zen. Harrezkero, Urumeako zilegimendietako toponimia biltzen duten lan gehiago argitaratu dira, mapak gehienetan. Lan horien ezaugarri nagusiak arautze-irizpide bateratuak ez jarraitzea eta izenek kokapen kartografiko zuzena izatea dira.

TOPONIMIA BILDUMA (CORPUSA) osatu, egituratu eta erabilgarri bihurtzeko nahitaezkoa da artxiboetatik eta berriemaileengandik lortutako informazioa izenburu bakarraren azpian gorde eta ematea. Izenburu hori irizpide batzuk aintzat hartuz erabakitzen da eta eginkizunari *arautzea* izena ematen zaio usuenik⁴.

Irizpideak, arau orokorrak edo salbuespenak izan daitezke. Esate baterako, izen generikoak ematerakoan euskaraz orokorrak diren zenbait arau aintzat hartzen diren arren (<h> grafema bai; bustidura ez), izen espezifikoek dagokienean ez dute arau horiek balio, salbuespenak egiten direlako (ebakitzen ez denean <h> grafema ez; bustidura bai). Bitariko jokabideak egotearen arrazoiatariko bat toponimoak, berez, izen arruntan eta berezien artean egotean datza, salbuespenak, azken batean, zalantzak konpontzeko bidea baizik ez direlako.

Hurrengo atalari heldu aurretik, bihoaz bi hitz onomastika lanetan une oro gogoan izan beharreko mugei buruz. Ahozkotasuna, edo nahiago bada hizkuntza bizia, idatzizko iturrietan zenbateraino atxiki den zehazkiro jakiteko zailtasuna da gaingitu beharreko lehenengo oz-

⁴ *Arautzea* eta *normalizatzea* sinonimotzat hartu dira frankotan, nahiz eta beste arlo batzuetan egiten den bereizketa hemen ere egin daitekeen: arauak ematea (arautzea) / arautu toponimoen erabilpen gizaritzeko egokia (normalizatzea).

topoa, eta nagusia ere bai. Izan ere, gauza eza-guna da idatzizko toponimia gordetzaileria dela, eta, ondorioz, garai jakin batean idazkietan zer-bait aurkitzeak ez duela ordukoa dela bermatzen; bestela esan, toponimo bat edo haren aldatketan bat izkribuetan agertzeak ez du esan nahi garai horretan, ezinbestean, bizirik zegoela. Nolanahi ere, ukazina da idatzizko iturriek toponimiaren bilakabidea ulertzen laguntzen dutela eta izen-multzoa kokatzen den lurraldeko hizkuntzaren ibilbidearen ezagutza errazten dutela, neurri batean behintzat.

GIPUZKOAKO TOPONIMIA dakarren idazkun bakarra ezagutzen da 11. gizaldian (1025), baina, zorionez, 12. mendean Probin-tziako sortalde mintzagai duen agiri sorta poli-ta dago. Horri esker, zenbait herri-izen eta ma-krotoponimoz gainera (*HERNANI*), toponimo txiki frankoren laurogei lekukotasun zerrenda daitezke, gehienak saroi-izenak. Zortzi eskuiz-kribu dira guztira, 1101, 1105, 1141, 1177, 1178, 1186-1189, 1186-1193 eta 1197 urteetako datak di-tuztenak; argitu beharra dago, zernahi gisaz, ba-tzuk 13. gizaldian egindako kopiak direla. Zen-bait toki-izen bi edo hiru aldiz azaltzen dira eta esan gabe doa formak finkatzeko oso lagungarri dela hori. Bestalde, izen gehienek mostra berria-goak eskuratu ahal izan ditugu.

Urumeako zilegimendietako (eta Hernaniko) toponimiaren lehen frogak dira idazkun multzo horretan daudenak. Gure esparruko hamazazpi toponimo zenbatu daitezke eta gainerakoak, gehienbatean, Orio-Igeldokoak edota Aralar-koak dira. Hitz bitan, Gipuzkoako sortaldean daude ia guztiak, guztiak ez esateagatik, eta gure eremukoak ez direnak ere handik arras gertu kokatzen dira maizenik. Idazki gehienek kalitate oneko toponimia biltzen dute eta, bi tes-tutan izan ezik, irudi du erratu gutxi daudela; gainera, bi salbuespenak ez dira garrantzitsuak izen kopuruaren aldetik.

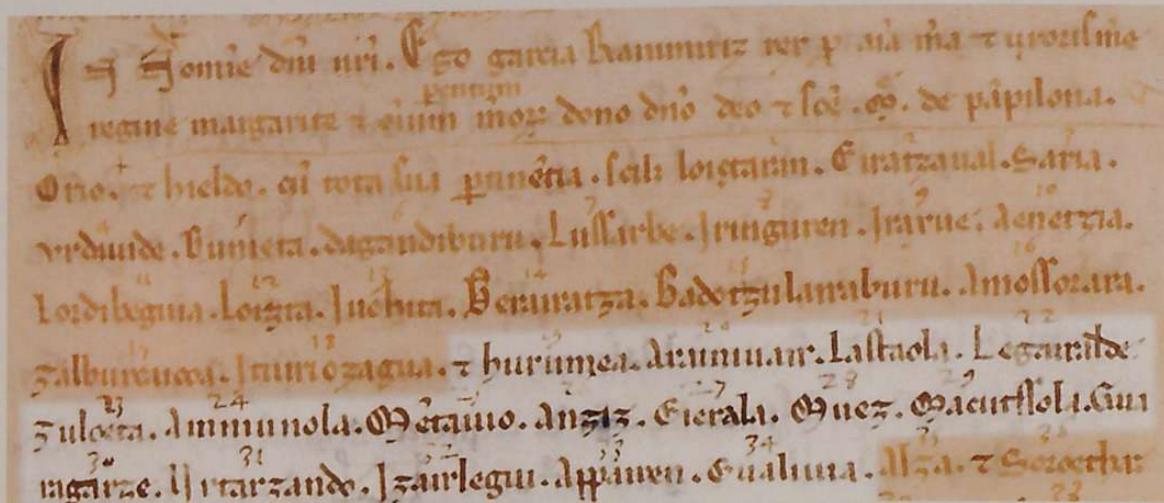
Aurreneko idazkiak 1101. urteko data du eta azkenekoak, berriz, 1197 ingurukoa. Zernahi gisaz, eta lehen esan dugun bezala, bat baino gehiago faltsifikazioak direnez gero, idazkietan bertan datu hori ematen bada ere, egiazko data sar-ritan dokumentuan adierazten dena baino beran-

duagokoa dela ez da ahantzi behar; hori bai, 11. eta 12. gizaldietako gertaerei buruz hitz egiten di-gute beti, mende bat geroago idatzia izan arren. Dokumentuok elizgizonen idatzi zituzten maize-nik, agintari batek (erregek,...) halako eta halako jabetza Elizari eman zizkiola frogatzeko asmoz.

Testu gehienak Iruñeko katedraleko *Liburu Bi-ribila* deritzon bildumakoak dira, 829. urtetik 1243ra doan epea harrapatzen duenekoak. Doku-mentu naroena egiazki 1178 urte aldera jazotako donazio baten kopia da, 1141-1142an argitu zela uste izan den arren. Berrogeita zazpi toponimo ai-patzen dira, eta horietatik berrogeita bat saroi-ize-nak dira; haietatik hamazazpi gure esparruan daude eta bik ez beste guztiek bizirik diraute. Hauek dira han dauden leku-izenak: *Arainuarr*, *Lastaola*, *Legarralde*, *Zuloeta*, *Ammunola*, *Mentauio*, *Anziz*, *Gierala*, *Muez*, *Macurssola*, *Guaragarze*, *Urtar-zando*, *Izarregui*, *Apparren* eta *Eualibia*. Bide batez, diogun, sarokiez gainera, *Hurumea* potamonimoa ere lekukotzen dela 1178ko izkribu horretan.

URUMEAKO ZILEGIMENDIETAKO TOPO-NIMIA aberatsa da. Joritasun hori erliebea men-ditsua izatearekin eta antzinatik gizakia han ego-tearekin dago lotua. Adibidea jarriko dugu, diogunaren lekuko: Nafarroako mendialdean da-goan toponimo kopuru bertsua dago, hau da, ki-lometro koadroko hemezortzi toponimo oina-rrizko edo izenburu nagusi daude, gutxienera jota, Urumeako zilegimendietan (676 guztira). Are gehiago: izenburu nagusien eratorriak, forma berak elementu ezberdinak izendatzen dituen ka-suak eta iharturik dauden izenak aintzat hartuz gero, orotara, berrogeita bederatzita toponimo aur-kitu ditugu batez beste kilometro koadroko azter-gai izan dugun lurraldean (1.855 guztira).

Urumeako zilegimendiak, eta ondoko lurral-dea oro har, asko aldatu dira aurreko bi gizaldie-tan, joan deneko bost hamarkadotan bereziki. Espero izatekoa zenez, alor gehienetan (biztanle-rian, ekonomian, paisaian,...) larria izan den al-dakuntzak eragin sakona izan du toponimian, izenen erabileran eta transmisioan batez ere. Izan ere, gauza ezaguna da toponimoek erreali-tate bati lotuta irauten dutela eta hura birmolda-tzen edo desagertzen denean toki-izenak galdu edo ihartu egiten direla usuenik.

Urumeako zilegimendietako toponimoak 1178. urteko idazkunean.

Urumeako zilegimendiek ez dute izaera bereziturik gaur egun. Zilegi ezaugarria nahiz lurralde batasuna galdu zuten behinola eta hiru udalerrirenak diren lau zatitan daude banatuak. Esan bezala, biztanleria, ekonomia eta paisaia ez dira garai batekoak eta, erreka ondoko guneak alde batera utziz gero, iraganean bizitzaz gainera egiten zuen ingurua hustuta dago ia erabat.

Donostialdean oro har, eta Urumeako zilegimendietan bereziki, egondako mudantzen ondorioetako bat ahozko tradizioaren gainbehera izan da. Administrazio-izaera, biztanleria, ekonomia eta paisaia alorrean duela bi gizaldi hasitako aldaketa nabarmenki areagotzen joan da azken bost hamarkadotan. 1959. urtea erreferentzia garrantzitsua da hori guztia ulertzeko, antzinako Urumeako zilegitik zirauen azken hondarra (Urnietakoa) orduan desegin eta saldu baitzen. Hain justu, Donostialdeko industriaren eta biztanleriaren azken garapen-aldia ere orduan hasi zen. Horrenbestez, 20. mendeko hirurogeiko hamarkadaren hasiera har daiteke ahozko tradizioaren gainbeheraren zedarriztat.

Egun, aztertu ditugun mendietan dabiltzan pertsona gehienak ez dira bertakoak, Donostialdeko hiriguneetakoak baizik. Bisitariek, eta dauden biztanle gehienek, ez dute iraganean bertakoek eta ingurukoek zilegimendiekin zuten lotura estua, kanpoan bizi edo lan egiten dutelako, eta ez dutelako zilegimendien premiarik aurrera ateratzeko. Laburki esan, bide eta gailur ezagun batzuk landara, gaurko bisitariek ez

dute lurraldea garai bateko biztanleek bezain sakonki ezagutzen eta, jakina, horrek eragina du toponimiaren erabileran eta transmisioan: Urumeako zilegimendietan ibiltzen direnek, oro har, ez dute hango toponimia ezagutzen, gailur eta jatetxe gutxi batzuen izenak izan ezik. Elkarrizketaturiko 73 berriemaileei, berriz, 3.000 aipamen baino gehiago jaso dizkiegu, hau da, bakoitzak, batez beste, 42 lekukotasun ekarri ditu. Gainera, 50 toponimo baino gehiago ahotan hartzen dituzten informatzaileak ez dira gutxi, eta badira 100 edo 200 ezagutzen dituzten lekukoak.

Urumeako zilegimendietako gaurko bisitariek toki-izenak ez dituzte, garai batean bezala, hitzetik hortzera baliatzen, baliatzekotan, kasuan-kasuan, idatzizko iturrietatik eta, batez ere, mapetatik eta mendian dauden seinaleetatik hartzen dituztelako. Horrez gainera, ibiltariak (euskaldunak direnean) euskara hirikoa eta toponimia arautua darabilte. Hori dela medio, neurri batean, toponimia gehiena ihartua dagoela esan daiteke; toponimoak ez dira sortu ziren tokiko hizkeran erabiltzen eta, hala, ahozko tradiziotik kanpo, nekez biziberri daitezke.

Izen askoren erabilpena ez ezen, toponimiaren transmisioa ere nabarmen ahuldu da azken hamarkadotan, esan moduan, ahozko erabilpenik ez dagoelako ia. Izenak ez dira belarriz ikasten, begiz baizik, ahozko tradizioa etenda dagoelako (leku-izen gehienak idazkietan baizik ez daude gordeta). Bizirik dirauten ahozko tradizioaren gordailuek toponimiaren zatia bakarrik

ezagutzen dute, eta horrela aitortu ohi dute; gaurko iturrien erabiltzaileek, ordea, hala nahi izanez gero, edozein toponimo erabil dezakete, izen asko daudelako bilduak mapetan eta erraz eskura ditzaketelako.

Laburbilduz, ahozko tradizioa etenda dago eta toponimia gero eta gutxiago baliatzen da. Berriemaileak ere pixkanaka-pixkanaka joan zaizkigu. Zorionez, laurogeiko hamarkadan bizirik zirauen ahozko toponimia gehiena bildua dago, eta mapetan egoki kokatua. Horrez gainera, toponimo asko liburu eta mapetan argitaratuta daude. Hori guztia horrela delarik, Urumeako zilegimendietako (Hernaniko zati handi bateko) toponimiaren iraupena bermatuta dagoela esan daiteke. Besterik da etorkizunean egingo duen ibilbidea, hau da, ondarea berreskuratuko den ala ez, gizarteratuko den ala ez. Izan ere, ez da ahaztu behar toponimoak gizakien arteko adostasunak direla, izaki geografiko jakin batzuei laburzki men egiteko, eta, ondorioz, gizartea aldatu edo desagertzen denean toki-izenak galdu egiten direla, sortu zituen taldeari lotuta irauten dutelako. Toponimo nagusiak, mendi eta erreka garrantzitsuen izenak (OINDI, URUMEA...) giza-talde batek baino gehiagok ezagutzen eta erabiltzen dituzte eta, horregatik, etorkizun hurbilean, oro har, izen (nagusi) horien iraupen eta normalizazioan ez da aparteko zailtasunik aurreikusten. Besterik da, adibidez, "izen zientifiko" (megalitoen izenen) auzia. Esparru horretan zailago ikusten ditugu gauzak, nahiz eta, gure iritziz, multzo horren normalizazioa hain nekeza ez izan. Azkenik, toponimia txikia dago. Sail horretako izenak talde xumeek erabiltzen dituzte eta, esan dugunez, aztergai izan ditugun mendi eta lurrak hutsik daude egun, han bizi edo lan egiten duen jende gutxi dagoelako, hitz bitan, hango gizartea desagituratua dagoelako. Hori dela eta, bildu ditugun izen txikiek irautea (eta beste batzuk sortzea) zaila izango da, eta egungo egoerari erreparatzea baino ez dago horretaz jabetzeko: dagoeneko iharturik ez dauden ihartzeko zorian daude.

Ojangurenen argazkia, 1958. urtea.
(www.guregipuzkoa.net)

URUMEAKO ZILEGIMENDIETAKO TOPO-
NIMIAn ingurune fisikoaren eta giza-jardueraren berri ematen duten leku-izenek pisu handia dute; orografia menditsua eta urtsua duen paisaia giza-kitua marrazten dute. Hain zuzen, hidrografia arloko izen mordoak dago, hau da, errekek eta iturriek aparteko garrantzia dute. Landarezarekin lotutako izenek duten hedadura ezin da gutxietsi, baina orografiarekin, hidrografiarekin edota giza-kiaren ekintzekin zerikusia duten toponimoak gehiago dira.

Izen elkartuen arloan garbi ikusten da esaten ari garena: espezifikoki elkartuen aurreneko nahiz bigarren osagaitako (ANGELUITURRI / ITURRIEDER) topatu ditugun hogeita bost terminoek inguru gizakitua, menditsua, urez ongi hornitua eta landaretza joria duena adierazten dute (*baso, bide, elorri, erreka, etxe, gurutze, haitz, harri, ibar, iturri, larre, lepo, lur, mendi, muino, munto, osin, sagasti, saroi, soro, zabal, zelai, zoko, zubi, zulo*).

Toponimoen osagaitako erabili diren izen eta izenondoen esanahi, jatorri eta pisua zehaztea axolazkoa bada, esanahi-esparru ezberdinen antolaketa linguistikoa ezagutzea ez da garrantzia gutxiagoko auzia. Koloreak, esaterako, antolamendu

linguistikoaren ondorioa dira, errealtatearen klasifikazio zehatzaren emaitza baino gehiago. Urumeako zilegimendietako toponimian *beltz*, *gorri*, *txuri* / *zuri* eta *urdin* koloreak aurkitu ditugu. Alabaina, ez dago kolore horiek guztiak hartu dituen erro edo oinarririk; alde horretatik emankorrena *har(ri)* da (ARRITXURI[ETA], ARGORRI, ARRIURDIN[ETA]) eta kolore bat baino gehiago hartu duen beste izena *erreka* (ERREKA-BELTZ / ERREKAGORRI).

Erreka-rekin jarraituz, derragun, erakuskari gehien dituen izena izateaz gainera, bost izenondorekin uztartuta aurkitu dugula (ERREKAGAIXTO, ERREKALEGOR, ERREKAUNDI, ERREKATXIKI eta ERREKAZAR). Hitzak hizpi-dea ekarrita, izenondo gehien hartu dituen beste hidronimo bat da, *iturri* hain justu (ITURGOGO, ITURRIGOGO, ITURPIÑA, ITURRIANDI, ITURRIEDER, ITURRIOTZ, ITURRI-POTXOLO, ITURRIZAR). *Pagadi* multzokaria oinarritako duena ere izen-multzo garrantzitsua da (PAGADIAUNDI, PAGADIMOTZ, PAGADITXIKI, PAGADIZAR, PAGALUZE).

AZTER DITZAGUN, astiroago, esanguratsua diren zenbait toki-izen. HERNANI makrotoponimoak, adibidez, 12. gizaldian hasten den idatzizko ibilbide luzea du. Xehetasunetan sartuz gero, lehenbiziko lekukoa 1101. urtekoa da (*Ernani*) eta bigarrena 1105koa (*Ernania*). 12. mendeko gainerako bi mostrak, *Ernani* (1186-1189) zein *Hernani* (1186-1193) dira eta ohar bedi azken horretan *H* dagoela hasieran. Hurrengo erreferentziak 15. mendekoak dira (*Ernani*, 1427; *Hernani*, 1467) eta handik aurrera *Hernani* nagusitzen da ia erabat idatzizko tradizioan. Zati generikoak dituzten formen kasuan grafia aldatu egiten da zertxobait eta, adibidez, 18. mendean *Ernanibaso* (1739) eta *Ernanibaso* (1797-1833) kausitu ditugu, lehen erakuskaria *Hernanibaso* (1712) izan arren, hots, usaian hasieran *H*-rekin idatzirik egon arren. Modu berean, berriemaile guztiek *Ernani* ([érnani], K.) darabilte. *Ern*-erroak *Ernio* toponimoaren aurreneko elementuarekin duke zerikusia eta baliteke *-ani* bukaera *Altzania* (*Altzani*) eta *Bidania* (*Bidani*) toponi-

moen bigarren osagaiarekin lotua egotea, baina horien kasuan ere nondik heldu den ez dago argi. Izan ere, *Hernani*, *Altzania* eta *Bidania* toponimoen bukaerak latinarekin zerikusia duela ez dirudi eta, ildo horretan, aintzat har ez dagoela *-ani* > *-ain* urratsaren zantzurik. Hain zuzen, Caro Barojaren irudiko, *-ani* bukarea duten izenak latinezko genitibo singularraren gainean eraiki dirateke, *-anus*-en gainean alegia, eta Berako iker-tzailea *-anum* > *-ain* zein (*-anum* >) *-ain* > *-in* bilakaerez mintzo da. Alabaina, Mitxelenak *-ani* > *-ain* urratsa hobesten du, *-anu* > *-ain*-en ordez, eta Irigoienen aburuz, *-ain*-ek antroponimia latindarreko *-ano* (< *-anu*) formaren *-ani* bikian du jatorria. Salaberri, azkenik, *-ani* > *-ain* bilakabidearekin bat dator, bide horrek, behin baino gehiagotan, arazoak aurkezten baditu ere. Nolanahi ere den, atentzioa ematen du HERNANI makrotoponimoaren amaieran 12. gizaldiaz geroztik gaur arte aldaketarik ez egotea, hots, Erdi Arotik gaur arte gailentzen den forma (*H*)*ernani* izatea eta ez besteren bat.

Arreta pixka bat opa diezaiogun orain adierazkorra den kasu bati, ETXASPURU baserriaren izenari hain justu. Erratua den *Echapuru* (1797-1833) alde batera utziz gero, 18. mendean *Echaspuru* forma irakurtzen da beti idazkietan (1739; 1797-1833) eta 19. mendean ere hori da gehien aurkitu duguna (1843; 1857). 20. mendean *Echaspuru* azaltzen da estreinakoz (1920; 1937) eta egun *Itxaspuru* ([itxáspurù], K.) da eskuarki erabiltzen dena (*E*- + *txistukaria* > *I*- + *txistukaria*), *Itxasburu* (1989) forma bildua badago ere. Zernahi gisaz, bada aurreko guztiaren gakoa den aipamena: *Eche aizpuru* (1864). Bakarra denez gero, ezin da erabakigarritzat jo, baina bigarren osagaia *Aizpuru* deitura izan liteke, hurrenkeraren aldetik ez dagoelako oztopo gaindiezinik⁵. Hortaz, garbi dago hainbat toponimoren etimoa argitzeko jabe eta maizterren izenak kontuan hartzea lagungarri gerta litekeela.

Pototxoerreka (*pototxo* + *erreka*; 'lepahoriak ibiltzen diren ur-ibilgua?'). Idatzizko tradizio narroa du (*Potochoerreca*, 1730; *Potocho-erreca*, 1797-1833; *Potochoco erreca*, 1797-1833; *Potocho-*

⁵ Zubietako *Aizpurua* jauretzeaz ari gara.

erreca, 1797-1833; *Potich-erreka*, 1933) eta ahozko tradizioan hiru aldaera jaso ditugu, guztiak in-formatzaile berak emandakoak, nahiz eta batzuk itxuraldatu samarrak egon: *Pototxaerreka* ([pótotxaérrèkà]) / *Potxoserreka* ([potxóserrekà]) / *Putxuserreka* ([putxúserrekà], Okendo.). Azkuek biltzen duenez, *Martes martes* (lepahoria) delako piztiari *pototxa* esaten zaio Goizuetan eta Leitzan, *putotsa* alegia.

Akola saroiaren erreferentzia zaharrena 15. mendekoa da, hain zuzen 1467. urtekoa (*Acola*) eta ordutik sarritan ageri da idatzizko iturrietan, *Acola* formaz arrunki; izan ere, salbuespen bakarrak 1683. urteko *Alcola* eta 1780ko *Arcola* dira. Berriemaileek ere *Akola* ([ákolà]) darabilte usaian. Oinarriaren nondik norakoari datxekionez, lehenik eta behin, *Arcola* forma ikusirik (1780), *Arku*-rekin lot liteke, are gehiago Aralarren abeltzaintzan erabiltzen ziren harrizko eraikin biribilei *arkuek* esaten zitzaizela aintzat hartzen bada. Etorki kontuekin jarraituz, 1683. urteko *Alcola* aldaera dela eta, aipatzekoa da, Baztango Haraneko Artxiboan dagoen *Executorial Insertas* liburuan, *Alcola* (1584) izeneko saroi ahotan hartzen dela *Michelia* eliaz jardukitzean. Horrenbestez, *Arcola*, disimilazioz, *Alcola*-tik ateratakoa izan liteke (cf. ARKOROLA). Guztiarekin, zailtasunik handiena *Akola* > *Akola* urratsa azaltzean datza.

Amunola (*amona* [amuna] + *ola*) ere saroi-izena da, baina honen aurreneko lekukotasuna aurreko toponimoarena baino zaharragoa da, zehazkiro, 1178. urtekoa baita. Hasteko, sudurkari arteko bokal itxiaz landa, *-mm-* digrama nabarmendu nahi dugu, kasu horretan besterik ez delako azaltzen (*Ammunola*). Hurrengo aipamenak 15. mendekoak dira eta bi forma irakur litezke, *Amunola* (1467) eta albokari geminatua duen *Amunolla* (1467). Ildo beretik, 16. mendean *Amunola de suso* (1516), *Amunola de baxo* (1516) zein *Amunola* (1538) aurkitu ditugu, baina 17. ean gauzak aldatzen hasten dira: bokal artean, *-n-* ordez, *-r-* duen *Amurola* (1616) agertzen da estreinakoz (*-m-* — *-n-* > *-m-* — *-r-* disimilazioa), *Amunola*-rekin batera erabiltzen dena (1607; 1625; 1683). 18. mendean dardarkaridunak dira nagusi (*Amurola de Yuso*, *Amurola de suso*, 1769; *Amurola*, 1773; 1797 / *Amorola*, *Amorola de Yuso*, *Amorola de suso*, 1773; *Amorola arriba*, 1773) eta hustutako iturrietan, salbues-

pen moduan, *Amunola* (1773) formaren bi erakusgarri eta *Amonola*-ren (1780) lekukotasun bat bai-zik ez ditugu aurkitu; kontuan har bi sailetan *-u-* — *-o-* > *-o-* — *-o-* disimilazioaren lekukotzak dau-dela. 19. mendean ere dardarkaria dutenak gailentzen dira (*Amurola*, 1831-1845; 1833-1835; 1860-1862; 1863 / *Amorola*, 1855; 1857-1860; 1860; 1862; 1868; 1870; 1879; 1889), eta bokal artean *-n-* dutenak gutxi dira (*Amon-ola*, 1831; *Amon-ola de suso*, 1838; *Amon-ola de yuso*, 1838; *Amonola*, 1870). 20. mendean ez dago bokal artean *-n-* duen estenplurik, bai, ordea, *-r-* duten mostra ugari (*Amuro-lacoa*, 1900; *Amurola*, 1976; *Amorola maizterra*, 1900; *Amorola nagusi*, 1900; *Amorolazar*, 1969; *Amorola e Insausti*, 1951; *Amorola*, 1969). Mende horretan bertan, aurrekoekin batera, sudurkari ezpainbikoaren ondoren *-ue-* hiatoa duen aldakia topatu dugu lehenbiziko aldiz idazkietan (*Amuela*, 1911; 1942; 1953; 1944; 1953; 1962; 1980; 1981; 1983; *Amuelacelay*, 1944; *Amuela-Zar* / *Amuelazar*, 1983), egun ahoz baliatzen den alda-era (*Amuela*, [ámuelà], K.). Erroan *amona* dago, pertsona-izen moduan erabili den ahaidego hitza, eta idazki zaharretan bokal itxiarekin azaltzen dena (*Amuna*); hortaz, abeltzain-azpiegituraren erabiltzailea adierazten duen toponimoa da AMUNOLA.

Euskal Herrian *-ola*-ren idatzizko lehenbiziko aipamenak 11. mendekoak dira (Araba, 1025. urtea) eta Mitxelenaren aburuz abeltzaintzarekin lotutako hitza da jatorriz, geroago *burdinola* zentzua izan badu ere; hain justu, gaztelaniazko *sel*, *bustaliza* eta *cabaña* terminoen parekoa zatekeen behinola. Urumeako zilegimendietan, *-ola* bigarren osagaitzat duten toponimoen herena saroi-izenak dira eta ez litzateke harritzeko beste adibide batzuk ere abeltzaintzarekin izatea lotura; burdinolen izenak, ordea, hagitz gutxi dira, hamarretik bat edo.

AMAITZEKO, labur bada ere, garai bateko urumearren munduaren ikuspegiari lotuko gatzazkio, mitologia errealitatea esplikatzeko duten argibideen multzotzat ulertuz, eta ez kontu edo ipuin fantastiko sortatzat. Bizimodua arautzeko balio ez duenean baizik ez da bilakatzeko mitologia kontu edo ipuin fantastiko bilduma, baina, orduan ere, ematen duen informazioa aintzat hartzeko modukoa da.

Akolako sarioa.

Kontakizunak ez dira *ex professo* bilduak; ahozko toponimia biltzerakoan topatu ditugu. Bestetik, ez dira erabat originalak, noski; ez dira gure esparruan bakarrik bildu, esan nahi baita beste toki askotan ere jaso direla⁶. Jatorrizkoak ala ez, gertatzen diren inguruari buruzko informazioa dakarten heinean dira interesgarri guretzat, hau da, gure esparruko toponimia ulertzeko balio duten neurrian. Bi dakartzagu. Lehenengoa Urumeako zilegimendien mugen zergatiaz mintzo da, eta, bide batez, bi oronimoren etorkia azaltzen du. Bigarrenak toki-izen baten jatorria argitzen du zuzenean.

Aurreneko kontaerak dioenez, *Elduainerreka* eta URUMEA bitartean dauden mendiak berezi samar banatuak daude⁷. Mendiak zatitu behar zirenean zera erabaki omen zuten: gauerdian amona bat Berastegitik eta beste bat Aranotik irten eta topo egiten zuten lekuan mugarria jartzea. Unea iritsi zenean Berastegikoa irten zen, bai, baina Aranokoa, erabat ahaztuta, lotan gelditu zen. Berastegiko amona ibili eta ibili, baina Aranokoarekin ez topo egiten. Berastegiko amona harrituta zegoen eta, ETZELARA iritsi zenean, amonarik ez zela esan zuen. Aurrera jarraitu eta UNAMUNON, Aranoko amona ikusi zenean, *hona amona* bota zuen. Hain zuzen, horregatik omen dituzte izen horiek bi tokiek. Aranoko amona, Berastegikoa aurkitzeko itxaropenik gabe, estu eta larri zetorren, gosaltzeko denbora hartu ezinik, eskuan gaztaina batzuk zekartzala. Bi amonek elkar topo egin zutenean, Berastegik mendi askotxo izango zituela eta, ETZELARAINO

itzuli ziren, Aranokoaren gaztainen truke; horregatik omen dago gaur muga toki hartan.

Bigarren kontakizunak HAURRA GALDU ZAN HARRIA *Satzname*-aren (esaldi toponimoren) etorkia jakitera ematen du bertsoan. Esaten denez, bertsoak Txirritak jarriak dira. Hona bi berriemailek abestutako aldaerak:

*Andre gazte bat auntskontun zaallen
landrabasotik aurrera,
aurra txikiya xestuan zeukan
zarpa tartian jarriya.
Arrano gorri⁸ gaizto aundi bat
sartu zitayon aurrera,
aurra txikiya artu ziyon da
ua andre gaxuan larriya,
uañ orregatik deitzen diyote
aurra galdu zan arriya.*

.....

*Andre gazte bat mixerabilia
auntskontura etorriya
bere semia sestuan zeukan
zarpa tartian jarriya.
Urdaburutik sartu zitayon
tranpan arrano gorriya,
arrapatuta eraman diyo
ura uaren larriya,
oraiñ argatik deitzen diyogu
aurra galdu zan arriya.*

⁶ Barandiaranen ikerlan oparoan kontakizun horien beste aldaera batzuk aurki daitezke.

⁷ Hiriguneak urruti egon arren, Elduain eta Berastegiko mendiak ia Aranoraino iristen dira.

⁸ Hegazti gorria *Mari* jainkosa dateke.